

الگوهای تغییرات سبک شناختی در معماری اسلامی

سنت‌های محلی در مواجهه با هنرمندان مهاجر

میشائیل ماینکه
برگردان علی اسدپور

الگوهای تغییرات سبک شناختی در معماری اسلامی

سنت‌های محلی در مواجهه با هنرمندان مهاجر

نوشته میسائیل ماینکه | برگردان دکتر علی اسدپور
دانشیار دانشگاه هنر شیراز

انتشارات تخصصی هنر،
معماری و شهرسازی

کتابخانه کسری

Meinecke, Michael

ماینکه، میسائیل، - ۱۹۴۱ م.
الگوهای تغییرات سبک‌شناختی در معماری اسلامی؛ سنت‌های محلی در مواجهه با هنرمندان مهاجر/
نوشته میسائیل ماینکه؛ برگردان علی اسدیپور.
مشهد: کتابکده کسری، ۱۴۰۲.
۱۸۰ ص: مصور.

۹۷۸-۶۲۲-۶۹۶۳-۶۱-۹

شابک:

Patterns of stylistic changes in Islamic architecture:
local traditions versus migrating artists.

وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: عنوان اصلی:

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: نمایه.

Islamic Architecture

موضوع: معماری اسلامی

شناسه افزودن: اسدیپور، علی، ۱۳۶۱ - ، مترجم

رده بندی کنگره :

NA۳۸۰

۷۲۰/۹۵۶

۹۳۴۷۲۹۵

رده بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

کتابکده تخصصی هنر، معماری و شهرسازی کسری

الگوهای تغییرات سبک‌شناختی
در معماری اسلامی
سنت‌های محلی در مواجهه با هنرمندان مهاجر

مطالعات
تاریخی
معماری
Historical Studies
in Architecture
هسته پژوهشی مستندنگاری
سند پژوهی و تاریخ نگاری
Shiraz University of Arts / HistArch@shirazartu.ac.ir

نوشته میسائیل ماینکه
برگردان علی اسدیپور (عضو هیئت علمی دانشگاه هنر شیراز)

© حقوق قانونی و انحصاری ترجمه، انتشار و فروش این کتاب به زبان فارسی به‌طور رسمی از انتشارات دانشگاه نیویورک اخذ شده است.

ویراستار: محدثه اعزازی

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۲

شمارگان: ۵۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۹۶۳-۶۱-۹

Copyright © 1996 by New York University.
All rights reserved. Authorized translation from the English-language edition published by New York University Press. The publication of the English language edition has been aided by a grant from the Hagop Kevorkian Fund.

انتشارات: کتابکده کسری

نشانی: مشهد فلسطین ۱۴ پلاک ۱۰ تلفن: ۰۵۱ ۳۷۶۷۰۰۱۹

وبسایت و فروشگاه اینترنتی: www.kasrapublishing.ir

کلیه حقوق چاپ و نشر این کتاب برای انتشارات و مترجم محفوظ است. هرگونه تصویربرداری و تکثیر اعم از نسخه کاغذی و دیجیتال و... از تمامی یا بخشی از کتاب ممنوع و موجب پیگرد قانونی است.

فهرست

۹۰.....	یادداشت مترجم.....
۱۱.....	دیباچه.....
۱۳.....	پیشگفتار.....
۱۵.....	مقدمه.....

فصل ۱) کار اجباری در معماری متقدم اسلامی: نمونه موردی رقه/ رافقه در کرانه فرات ۱۹

۲۱.....	۱. رقه/ نیکفور یون: اسلامی سازی یک شهر کلاسیک.....
۲۳.....	۲. رافقه: کلان شهر متقدم اسلامی.....
۳۰.....	۳. هارون الرشید در رقه: کانون جدید جهان اسلام.....
۳۸.....	۴. کار اجباری در برابر مکاتب معماری محلی.....

فصل ۲) بُصری: از ایالت عربی به درب حج ۴۵

۴۹.....	۱. شکوفایی دوباره به دست امین الدوله کُشتکین.....
۵۲.....	۲. روزگار زرین صالح اسماعیل.....
۵۸.....	۳. بُصری در کسوف: روزگار مملوکان.....
۶۲.....	۴. محدودیت های سبک های محلی معماری.....

فصل ۳) حَصْنِکِیْف/ حِصْنُ کِیْفَا بر کرانه دجله: کانونی منطقه ای بر تقاطع تأثیرات بیگانه ۶۹

۷۲.....	۱. روزگار اَرْتُقْیَان.....
۷۹.....	۲. تجدید حیات ایوبیان.....
۸۵.....	۳. اوج روزگار ایوبیان: سلطنت عادل سلیمان.....
۹۱.....	۴. روزگار آق قوینلوها.....
۹۵.....	۵. جنوب غربی در مواجهه با شرق.....

فصل ۴) معماری مملوکی و امپراتوری عثمانی: شکل‌گیری سبک‌های تازه معماری ۱۰۵

۱. دوره شکل‌گیری معماری عثمانی..... ۱۰۷
 ۲. معماری عثمانی پس از فتح قسطنطنیه..... ۱۱۵
 ۳. سرآمدی عثمانیان پس از فتح قاهره..... ۱۲۲
 ۴. الگوهای تغییرات در سبک‌های معماری..... ۱۲۴
- نگاره‌ها..... ۱۳۳
- پیوست..... ۱۶۳
- نماینه..... ۱۶۵
- واژه نامه فارسی-انگلیسی..... ۱۶۹
- واژه نامه انگلیسی-فارسی..... ۱۷۲
- واژه نامه توضیحی..... ۱۷۵

فهرست تصاویر

- تصویر ۱: رقه؛ نقشهٔ جانمایی..... ۲۰
- تصویر ۲: باروی رقه/رافقه..... ۲۶
- تصویر ۳: مسجد جامع عباسی رقه/رافقه، پلان بازسازی شدهٔ همکف..... ۲۹
- تصویر ۴: بخش شرقی کاوش‌های شهر-کاخ رقه/رافقه..... ۳۵
- تصویر ۵: بخش شرقی کاوش‌های مدینه رقه/رافقه: مجموعهٔ شرقی..... ۳۶
- تصویر ۶: بخش شمال شرقی کاوش‌های مدینه رقه/رافقه: بازسازی شدهٔ پلان بنای..... ۳۷
- تصویر ۷: درب حج؛ راه‌های جایگزین در جنوب سوریه..... ۴۶
- تصویر ۸: بُصری؛ نقشهٔ مکان‌قرارگیری یادمان‌ها..... ۴۸
- تصویر ۹: مسجد عُمری بُصری؛ پلان همکف..... ۵۱
- تصویر ۱۰: پلان و برش‌های برکهٔ حج در بُصری..... ۵۶
- تصویر ۱۱: حمام منجک بُصری، پلان همکف؛ حمام توریزی دمشق، پلان همکف..... ۶۰
- تصویر ۱۲: حمام منجک بُصری، بازسازی آگزونومتری..... ۶۲
- تصویر ۱۳: مُزَرب، خان، بازسازی پلان همکف..... ۶۳
- تصویر ۱۴: حَصَنکِیف: نقشهٔ موقعیت یادمان‌ها (وضعیت سال ۱۹۳۲)..... ۷۱
- تصویر ۱۵: پل‌های اَرْتُقیان و زنگیان..... ۷۵
- تصویر ۱۶: حَصَنکِیف، نشانه‌های بتایان اَرْتُقیان..... ۷۷
- تصویر ۱۷: مسجد سلطان سلیمان/ مدرسهٔ عادل غازی در حَصَنکِیف، پلان اولیه..... ۸۴
- تصویر ۱۸: مسجد کوچ/مدرسهٔ عبدالله ابن ماوردی در حَصَنکِیف: پلان کلی..... ۸۶
- تصویر ۱۹: مسجد ارگ در حَصَنکِیف: پلان اولیه..... ۸۹
- تصویر ۲۰: پلان اولیه جامع رزق در حَصَنکِیف..... ۹۱
- تصویر ۲۱: مسجد کوچک در حَصَنکِیف: پلان اولیه..... ۹۲
- تصویر ۲۲: مرقد در حَصَنکِیف: پلان اولیه..... ۹۳
- تصویر ۲۳: مشهد امام محمد بن عبدالله طیار در حَصَنکِیف: پلان اولیه..... ۹۶
- تصویر ۲۴: مسجد اولو، مسجد یشیل، مسجد اوچ سرفلی..... ۱۱۲

- تصویر ۲۵. پلان مسجد نصیر محمد در ارگ قاهره ۱۱۳
- تصویر ۲۶. پلان مسجد عیسی بیگ در سلجوق ۱۱۴
- تصویر ۲۷. پلان بازسازی شده مسجد یلبوغا یحیوی دمشق ۱۱۵
- تصویر ۲۸. پلان مسجد محمد فاتح، پلان مسجد بایزید دوم ۱۱۹
- تصویر ۲۹. پلان مسجد شاهزاده استانبول ۱۱۹
- تصویر ۳۰. پلان مرقد عثمان ابن اوغولنک، مسجد الیاس بیگ، قبة الفداویه، و مسجد داوود پاشا ۱۲۱
- تصویر ۳۱. پلان مسجد بایزید دوم ۱۲۲
- تصویر ۳۲. پلان مسجد سلیم اول در استانبول ۱۲۵
- تصویر ۳۳. پلان مدرسه خیر بک اشرفی و پلان مدرسه قانیبای قرا رماح ۱۲۶

فهرست نگاره‌ها

- نگاره ۱. رقه/نیکفور یون، مسجد جامع: دید پرنده؛ راقه/نیکفور یون، مسجد جامع- منار مؤذنه
مُنیپتر؛ و رقه/راقه، دیوارهای شهر و ناحیه کاخ: دید پرنده ۱۳۴
- نگاره ۲. رقه/راقه، دیوارهای شهر: دید پرنده و دروازه شمالی پس از کاوش ۱۳۵
- نگاره ۳. رقه/راقه، مسجد جامع: دید به ویرانه در ۱۹۷۳ پیش از کاوش و تزئینات گچ‌بری طاقچه محراب ۱۳۶
- نگاره ۴. رقه/راقه: کاخ مرکزی هارون الرشید و اقامتگاه‌های هم‌جوار و کاوش محوطه کاخ
شرقی-غربی، پس از بازسازی جزئی در ۱۹۸۹ ۱۳۷
- نگاره ۵. رقه/راقه، کاوش محوطه کاخ شرقی-غربی: دید از جنوب غرب حین کاوش و گچ‌بری افریز ۱۳۸
- نگاره ۶. رقه/راقه، مجموعه شمال شرقی: دید پرنده در حدود ۱۹۳۰ و بنای اصلی، نمای شمالی با
درآیگاه میانی حین کاوش در ۱۹۸۹ ۱۳۹
- نگاره ۷. رقه/راقه: کاوش محوطه کاخ شرقی-غربی، گچ‌بری افریزهای اتاق پذیرایی مرکزی،
و هرقله در نزدیکی رقه: دید پرنده در ۱۹۳۵ ۱۳۹
- نگاره ۸. بُصری. ارگ: برج شمال غربی سلجوقی، مدرسه کُشتکین در مسجد مَبْرک ۱۴۰
- نگاره ۹. بُصری. مدرسه کُشتکین در مسجد مَبْرک: صحن درونی با نمای ایوان شمالی و ارگ:
برج شمال غربی ایوبیان ۱۴۰
- نگاره ۱۰. بُصری، مسجد عُمری: جماعت‌خانه، تزئینات گچ‌بری محراب، و بخشی از یک افریز
گچ‌بری بر دیوار قبله ۱۴۱
- نگاره ۱۱. بُصری، فضای درونی مسجد فاطمه^(س)، دارالقرآن عبدالوحید شافعی ۱۴۲
- نگاره ۱۲. بُصری، حمام مَنجک: بینه پس از مرمت؛ و دمشق، مسجد خلیل توریزی: گنبد مرقد
باطاسچه‌های مقرنس شکل [پتکانه] ۱۴۳
- نگاره ۱۳. بُصری، حمام مَنجک: حجره‌های گرمابه؛ و دمشق، حمام توریزی: حجره میانی گرمابه ۱۴۴
- نگاره ۱۴. بُصری، حمام مَنجک: بخشی از فضای انتقال در کُنچ حجره گرمابه؛ و دمشق، حمام توریزی:

- مقرنس های گچبری طاق حجره گرمابه..... ۱۴۵.
- نگاره ۱۵. کسوه، زاویه منجک: ایوان قبله؛ و مُزْرِیب، خان: ورودی..... ۱۴۶.
- نگاره ۱۶. حَصْنَكِيف. پل رودخانه دجله: دید کلی و فلات ارگ؛ و ارگ-کاخ اَرْتُقْیَان و مسجد ایوبیان:
- دید از کرانه سمت چپ دجله..... ۱۴۷.
- نگاره ۱۷. پل باتمان سو در نزدیکی سیلوان؛ جیزره، پل: دید کلی؛ و جیزره، پل: نشانه های بتایان..... ۱۴۸.
- نگاره ۱۸. دو صفحه نگارگری از در کاخ دیار بکر به دست جَزْرَى؛ و جیزره، مسجد جامع:
- در مفرغی در میانه ورودی نمای جماعت خانه..... ۱۴۹.
- نگاره ۱۹. حَصْنَكِيف، مسجد کوچ: گچبری محراب در حجره گنبددار اصلی و در ایوان میانی..... ۱۴۹.
- نگاره ۲۰. صحنه ای با پیکرها از یک صفحه از نگارگری متعلق به نسخه مملوکی رساله جَزْرَى،
به تاریخ ۷۱۵/۱۳۱۵م و نقش برجسته نجومی زحل [کیوان] و ترازو در جزر جنوبی..... ۱۵۰.
- نگاره ۲۱. کوبه در قصر دیار بکر از جَزْرَى، کوبه مفرغی در از تفلیس، و سکه های سده های
- ۱۲/۱۳ و ۱۳/۱۴م متعلق به جنوب شرقی آناتولی و شمال میان رودان..... ۱۵۱.
- نگاره ۲۲. حَصْنَكِيف، ارگ: کاخ کوچک: نمای بیرونی و دروازه دوم..... ۱۵۲.
- نگاره ۲۳. حَصْنَكِيف، مسجد سلطان سلیمان: مناره و پایه با کتیبه ای از ۸۰۷ق/۴۰۴-۵م و قاب تزئینی؛
حلب، صاحبیه متعلق به ۷۶۵ق/۶۴-۶۳م: قاب پنجره؛ حَصْنَكِيف، جامع رَزَق: مناره؛
و حلب، مسجد مَنکَلِیْنِغَا شَمْسِی: مناره..... ۱۵۲.
- نگاره ۲۴. حَصْنَكِيف، مسجد سلطان سلیمان: صحن گنبددار با ساختاری سه ایوانی؛ و حلب،
دار الفخری: گچبری سقف ایوان..... ۱۵۳.
- نگاره ۲۵. حَصْنَكِيف، جامع رَزَق: قلمه مناره و پایه؛ و ماردین، مدرسه سلطان عیسی: درآیگاه..... ۱۵۴.
- نگاره ۲۶. حَصْنَكِيف، مرقد: نما و طاقچه پنجره؛ و حلب، جامع دَرَج: طاقچه پنجره در نما..... ۱۵۵.
- نگاره ۲۷. حَصْنَكِيف، قبر زینل بیگ: کتیبه سردر از کاشی معرق؛ و استانبول، چینیلی کوشک:
- تزئینات کاشی معرق ایوان ورودی..... ۱۵۶.
- نگاره ۲۸. حَصْنَكِيف. قبر زینل بیگ، و مشهد امام محمّد بن عبدالله طیار: درآیگاه مرقد..... ۱۵۷.
- نگاره ۲۹. مانیسا، مسجد اولو؛ سلجوق، مسجد عیسی بیگ؛ دمشق، مدرسه جقمق ارغونشاوی؛
و حلب، مسجد مَنکَلِیْنِغَا شَمْسِی..... ۱۵۷.
- نگاره ۳۰. مانیسا، مسجد اولو: صحن؛ و ادرنه، مسجد اوچ سِرْفَلِی: صحن..... ۱۵۸.
- نگاره ۳۱. سلجوق، مسجد عیسی بیگ: پنجره نما؛ ایزنیک، مسجد یشیل: در ایوان بیرونی..... ۱۵۹.
- نگاره ۳۲. ادرنه. مسجد اوچ سِرْفَلِی و مسجد بایزید دوم..... ۱۶۰.
- نگاره ۳۳. مرقد عثمان ابن اوغولبک..... ۱۶۰.
- نگاره ۳۴. قاهره، قبه القداویه..... ۱۶۱.
- نگاره ۳۵. قاهره. مدرسه خیر بک اشرفی و مدرسه قانیبای قرا رماح..... ۱۶۱.
- نگاره ۳۶. گبزه، مسجد کوبان مصطفی پاشا؛ و چراغدان های برنجی مملوکی..... ۱۶۲.

یادداشت مترجم

این کتاب آخرین اثر میثائیل ماینکه است؛ نویسنده‌ای که برای خوانندگان و پژوهشگران ایرانی در حوزه مطالعات تاریخ معماری به نظر چندان آشنا نمی‌آید. در دیباچه، پیشگفتار و مقدمه کتاب شرح موشکافانه و کاملی از اهمیت کتاب و روش نویسنده آورده شده است. بنابراین توضیحی بیش از آن نیاز نیست. باین حال، خوانندگان درخواهند یافت که کار وی فراتر از گفتمان‌های حکمی-عرفانی یا توصیفی-تاریخی مرسوم بوده و کوشیده است تا خوانشی چندفرهنگی و اجتماعی از معماری اسلامی ارائه دهد تا از آن طریق به الگوهایی برای دگرگونی در سبک‌های معماری دست یابد. نوآوری ماینکه در اینجاست که وی دریچه‌ای تازه به سوی فهم معماری اسلامی می‌گشاید که به‌غایت جامعه‌شناسانه و روایت‌گونه است. کوشیده‌ام در برگردان این کتاب -ضمن وفاداری به متن اصلی- روایتی روان نیز به دست دهم. باین همه، هیچ‌کاری بدون لغزش و خطا نیست. امید است این موارد اندک بوده و ضمن پذیرش آن، آرزو دارم که به دیدهٔ اغماض بدان نگرسته شود.

در پایان لازم است از انتشارات دانشگاه نیویورک که سخاوتمندانه اجازه برگردان این کتاب را به اینجانب بخشیدند، قدردانی نمایم. از مدیر ارجمند انتشارات خانم این شودش^۱ صمیمانه سپاسگزارم. همچنین از خانم مری پت جزد، مدیر بازاریابی و فروش که مسئول مجوزها و حق انتشار بودند، بابت همکاری‌ها و پیگیری‌های فراوانی که در این مدت داشتند، تشکر می‌نمایم. بدون تردید دریافت مجوزهای قانونی برای انتشار این کتاب به زبان فارسی بدون همراهی و همدلی آن‌ها شدنی نبود. در نهایت ضروری است از دوست ارزنده‌ام، جناب آقای مهدی آتشی، مدیر محترم انتشارات کتابکدهٔ کسری قدردانی نمایم. انتشار این کتاب بدون همت و کوشش ایشان میسر نبود.

علی اسدیپور/ شیراز ۱۴۰۲

1- Ellen Chodosh

2- Mary Beth Jarrad

دیباچه

با اندوهی عمیق، دوستان و علاقه‌مندان پروفیسور میثائیل ماینکه در مرکز آگوپ کورکیان برای مطالعات خاور نزدیک^۱ از درگذشت ناگهانی وی در دهم ژانویه ۱۹۹۵ باخبر شدند. ما با این احساس که موزه ارجمند و تأثیرگذاری را در هنر اسلامی از دست داده‌ایم، دوستان و همکاران سوگوارش را از سرتاسر جهان گرد هم آوردیم.

این کتاب که پس از درگذشت او چاپ شده است، بر پایه چهار درس‌گفتاری است که پروفیسور میثائیل ماینکه در بهار ۱۹۹۱ در مرکز و در چارچوب سخنرانی‌های آگوپ کورکیان در هنر و تمدن خاور نزدیک، ایراد کرده است. ما خلاقیت و بینش موجود در درس‌گفتارها و نیز شور بیکران شخصی وی را به یاد داریم؛ شوری که او به کسانی از ما که افتخار آشنایی‌اش را داشتیم، پیشکش می‌کرد. مفتخر به حضور وی در مرکز بودیم و او را سرزنده و انسانی باروحیه و نیز بزرگ‌منش و محقق در یاد داریم.

دست‌نویس [کتاب]، شامل برگزیدن جای عکس‌ها و تصاویر در متن، به هنگام درگذشت پروفیسور ماینکه به انجام رسیده بود. ما وام‌دار و بسیار سپاس‌دار پروفیسور پریسیلا سوچک^۲، استاد هنر اسلامی در آگوپ کورکیان، هستیم؛ برای مساعدتی که در ویرایش دست‌نویس تا فرجام داشته و اطمینان حاصل نموده که آرزوهای پروفیسور ماینکه محقق شده‌اند. این کار برای پریسیلا به‌واقع کاری از سر عشق بود. انتشارات دانشگاه نیویورک و به‌ویژه دسپینا پایازوگلو گیمبل^۳ با شکیبایی بی‌اندازه و از خودگذشتگی بسیار کار نمودند تا دست‌نویس را به شکل کنونی برسانند.

مرکز کورکیان مفتخر است که توانست دست‌نویس پروفیسور ماینکه برای سخنرانی را به ثمر برساند. ما به یادبود پروفیسور ماینکه این کتاب را به همسرش دکتر ویکتوریا ماینکه-برگ پیشکش می‌کنیم؛ چراکه باور داریم وی نیز این چنین آرزو داشت.

جیل ان‌کَلستر^۴

1- Hagop Keverkian Center for Near Eastern Studies

2- Priscilla Soucek

3- Despina Papazoglou Gimbel

4- Jill N.Claster

پیشگفتار

میشائیل ماینکه در این جستارها، دانش موشکافانه قابل توجه خود در معماری اسلامی را به کار برده است تا دگرگشت¹ آن را بکاود. بیشتر تحلیل‌های مرسوم اغلب اوقات بر شکوفایی خطی سنت‌های منطقه‌ای ساخت‌وساز تمرکز دارند که یا بر پایه دودمان‌ها چیدمان شده‌اند و یا بر پایه دسته‌بندی‌های گونه‌شناختی. بیشتر آن‌ها اغلب به یادمان‌هایی در مرزهای دولت-ملت‌های مدرن محدود هستند. با اینکه وجود سنت‌های منطقه‌ای گسترده انکارناپذیر است ولی شکوفایی معماری در تمامی کانون‌ها به‌جز بزرگ‌ترینشان، به‌دفعات چندپاره است و برخی اوقات جابه‌جایی‌های روشنی را از دوره‌ای به دوره‌ای دیگر آشکار می‌سازد. جستارهای ماینکه بازنگری در جنبه‌های گوناگونی را پیشنهاد می‌دهد که در جریان‌های سنتی پژوهش همچنان نامأنوس مانده‌اند.

ماینکه در چهار نمونه موردی، چگونگی دگرگونی در نیروی کار محلی -همچون جابه‌جایی استادکاران خیره- را می‌کاود تا به تبیین دگردیسی‌ها² در شکوفایی معماری اسلامی یاری رساند. در برخی نمونه‌ها، جابه‌جایی هنرکاران از منطقه‌ای به منطقه دیگر پیامد رفتار یک حامی است ولی در دیگر نمونه‌ها، ناشی از ابتکار عمل خود استادکاران است. بیشتر اوقات این دو عامل باهم تعامل دارند تا بر خصیلت بناها و برنامه‌های تزئیناتشان اثر گذارند.

جستار نخست ماینکه بر شهر رقه در دره رود فرات متمرکز است و از نتایج کاوش‌هایی که در دهه‌های اخیر به انجام رسیده‌اند، بهره می‌برد. این‌ها نقش انتقادی دودمان عباسی در شکوفایی شهر را به نمایش می‌گذارند. برنامه‌های ساختمانی با اوج‌گیری و کم‌رنگ شدن توجه حامیان به رقه، بسط یافته یا سفارش داده می‌شدند. ارتباط میان رقه و کانون‌های کلان‌شهرها در ایران آنچنان نزدیک بود که برخی از یادمان‌های سوری می‌توانند برای بازسازی مراحل مفقودشده شکوفایی هنری در زادبوم دودمان [ایرانی آثار] به کار آیند.

تاریخ معماری بصری، در شمال دمشق، چالش بسیار متفاوتی دارد. در آنجا بناهایی از دوره‌های

1- Evolution

2- Transformation

گونگون، شماری ویژگی را به اشتراک می‌گذارند که برخاسته از سنت ساخت‌وساز محلی است؛ [سنتی] که از تخته‌سنگ‌های بازالت به‌مثابه ساخت‌مایه سقف‌زنی بهره می‌برد. با این حال، هر از چندگاهی بناهایی خلق شدند که از این محدودیت‌های فنی فراتر می‌رفتند. ماینکه چنین تغییر جهت‌هایی را از خلال اقدامات حامیانی تبیین می‌کند که در طلب ارتقای سطح هنری استادکاران محلی به‌واسطه فراخواندن کارآزمودگانی از دمشق بودند.

شاید چالش برانگیزترین نمونه‌ای که ماینکه عرضه می‌کند، توضیحات وی درباره نوسان‌های بی‌مانند در تاریخ معماری حَصْنِکِیْف، دژی مشرف بر رودخانه دجله در جنوب شرقی ترکیه، باشد. معماری این کانون کمابیش منزوی شامل آثاری از چندین سنت مجزا است. در مرحله جانشینی بومیان آناتولی است که سازه‌ها به نقش برجسته‌های گیاهی مزین شدند؛ یکی از مواردی که بناهای آن پیوندی نزدیک و هم‌زمان با کارهای سنگی حلب و سنت‌های تزئینی ایران به‌ویژه در گچ‌بری و ساخت طاق‌های مقرنس‌دار را به نمایش می‌گذارند؛ و سرانجام مرحله‌ای که جنبه‌های سازه‌ای و تزئینی هر دو به بدلی از نمونه‌های ایران تبدیل شدند. ماینکه این نوسان‌ها را هم با شکوفایی‌های محلی و هم با شکوفایی‌های میان-منطقه‌ای پیوند می‌دهد.

جستار پایانی وی بر پرسشی گسترده‌تر متمرکز است و آن راه‌هایی است که از طریق آن‌ها سنت‌های معماری دودمان‌های مملوکی و عثمانی با یکدیگر پیوندی درونی یافتند. او به‌ویژه به آموذون نقش هنرکارانی از سوریه و مصر در شکل‌دهی به اصطلاح رو به تکامل معماری عثمانی می‌پردازد. وی نقش پلان‌های سوری در مساجد عثمانی و تأثیر بتایان سوری در ساخت‌وسازهای سنگی آناتولی را می‌کاود. به‌عنوان نمونه‌ای برای نشان دادن اینکه چگونه فرم‌ها منتقل شده‌اند، وی به پیشینه استادکاری اهل دمشق به نام علی بن موشمیش دمشقی، کسی که در مسجدی در سلجوق در اِفْسُس باستان کار می‌کرد، استناد می‌کند؛ [استادکاری که] دو نسل از فرزندان وی در خدمت عثمانیان بودند. ماینکه سرانجام این موضوع را بررسی می‌کند که چگونه شکست عثمانیان از مملوکان بر کارهای معماری هم در آناتولی و هم در مصر تأثیر گذاشته است.

این جستارهای پرده‌مانه، برهانی شیوا هستند بر نیاز به مواجهه‌ای مبتنی بر دورنمای گسترده تاریخی و تاریخی-هنری به تاریخ معماری اسلامی. بدون تردید شیوه‌هایی که ماینکه به کار گرفته است الهام‌بخش دیگران هستند تا با تقلید از رویکرد وی به مطالعه مناطق و نواحی دیگر بپردازند. با این حال، تنها افراد اندکی می‌توانند به تسلط استادانه وی به موضوع دست یابند؛ [تسلطی] که به این جستارها زندگی بخشیده‌اند.

پریسیلا سوچک

استاد هنر اسلامی در آکوپ کورکیان

مؤسسه هنرهای زیبا

دانشگاه نیویورک

مقدمه

به‌طور معمول معماری جهان اسلام که کمابیش یک سده به‌طور سامانمند مورد پژوهش قرار گرفته است، مبتنی بر چندین جریان تثبیت‌شده بررسی می‌شود. بیشتر اوقات بناها در منابع مرجع در یک توالی گاه‌شناسانه توصیف و بر اساس دودمان‌های سیاسی گروه‌بندی می‌شوند که در نتیجه آن، دگرگشتی شکلی مبتنی بر اثبات‌گرایی ارائه می‌گردد. رویکرد دیگر مبتنی بر [ساخت بخش‌ها و] زیربخش‌ها بر اساس عملکردهای گوناگون بناها است که دگرگونی‌های گونه‌شناختی را تعریف می‌کند ولی شکوفایی‌های سبک‌شناختی را نادیده می‌گیرد. در بیشتر موارد، پژوهش در زمینه معماری اسلامی بر خصصت‌های ملی متمرکز است؛ [این پژوهش‌ها] کمابیش به‌طور اجتناب‌ناپذیری حاصل طبقه‌بندی‌هایی بر اساس خاستگاه‌های قومی حامیان عرب، ایرانی یا ترک هستند. به همین ترتیب مطالعاتی که در مرزهای [جغرافیایی دنیای] مدرن تعریف می‌شوند نیز به هنر و معماری ترکیه، ایران و مصر -اگر بخواهیم تنها شماری از گزینه‌های با بیشترین فراوانی را نام ببریم- اختصاص دارند. بی‌تردید هر یک از این روش‌ها در وسعت بخشیدن به دانش ما از معماری اسلامی تأثیرگذارند؛ با این حال، کتاب حاضر رویکرد متفاوتی را پی می‌گیرد؛ به جای تعریف دگرسانی‌های محلی، من در اینجا بر تشابهاتی تأکید دارم که پیامد روابط دوسویه با همسایگان یا نواحی دوردست هستند با این هدف که الگوهای پایه در دگرگونی‌های سبک‌شناختی را نمایان سازند.^(۱)

از این حیث برخی ملاحظات کلی می‌بایست هرچند سردستی بیان شوند تا بتوان رویکرد روش‌شناسی [این کتاب] را تبیین کرد. نخست، آن‌چنان‌که در پژوهش‌های پیشین آشکار گردیده، خصصت‌های محلی می‌بایست بنیانی راستین و انکارناپذیر انگاشته شوند. به‌عنوان نمونه، در دسترس بودن یا کمبود ساخت‌مایه‌های ساختمانی تعیین‌کننده مرجح بودن به‌کارگیری روش‌های بیانی گوناگون مانند خشت خام، خشت پخته [آجر]، سنگ یا چوب هستند که نه‌تنها مهارت‌های ویژه‌ای را در ساخت طلب می‌نمودند بلکه ویژگی‌های معماری را نیز تعیین می‌کردند. بیشتر اوقات

پیامدهای این دگرسانی‌ها^۱ سبب می‌شد خصلت نواحی فرهنگی پهناورتری تعیین شود؛ چراکه مکتب‌های محلی معماری در شهرهای اسلامی آن‌قدر دیرپا نبودند تا بتوانند سنت‌های مجزایی را قالب‌بندی کنند. در مقابل، بیشتر اوقات این مراکز کمابیش اندک شهری که حاصل شکوفایی سیاسی و فرهنگی در جهان اسلام بودند، تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر بالندگی‌های معماری^۲ داشتند.^(۳) تغییرات مشهود در دگرگشت منطقه‌ای معماری بیشتر اوقات بازتابی از دگرگونی ایجادشده به دست شاهکارهای پیشین هستند. از میان چنین یادمان‌های جهانی معماری دست‌کم دو بنای پیش از اسلام اهمیتی بیش از دیگران دارند: طاق کسرای ساسانیان در تیسفون و کلیسای بیزانسی ایاصوفیه در استانبول. سه بنای یادمانی اسلامی نیز تأثیراتی فراتر از دسترس داشتند: قبة الصخره امویان در اورشلیم [بیت‌المقدس]، مسجد جامع دمشق و سرانجام مسجد جمعه [جامع] سلجوقی اصفهان.^(۴) افزون بر این‌ها، امتیاز نوآوری‌های معماری در نواحی گوناگون این بود که نمونه‌هایی برای مجموعه‌ای از طرح‌های تکرارشونده فراهم می‌کردند. انگیزه‌های روشنفکرانه برای پیروی از استانداردهای پیشین در بیشتر موارد حاصل خواست شاهانه حامیانی است که در طلب بنایی همسنگ یا در مرتبه‌ای بالاتر نسبت به بناهای یادمانی تحسین‌برانگیز قدیمی‌تر بودند. ولی به‌واقع تحقق آن به مهارت‌های هنرمندان و پیشه‌وران در پیگیری منویات حامیان بستگی داشت. به‌راستی این نقش هنرمندان است که موضوع کلی این کتاب را تشکیل می‌دهد. هرچند کوشش شخصی در دستیابی به کمال مشخصه همه هنرمندان با استعداد است، ولی همچنان به سفارش‌هایی دشوار برای رشد استعدادهای خود نیز احتیاج دارند. در نتیجه، همان‌طور که کی‌ای. سی کرسول جایی به‌درستی اظهار داشته، همواره «نسل مهاجری»^(۴) از هنرمندان و معماران در جستجوی مأموریت‌های چالش‌برانگیز در تمامی دوره‌ها گرد هم می‌آمدند. از این نظر، معماری اسلامی می‌تواند مبتنی بر انتقال تجربه‌ها تفسیر شود و به دست هنرمندان مهاجر، چه آنانی که برای خود کار می‌کردند و چه آن دسته که در همراهی با دیگر کارآزمودگان در یک کارستان هنری بزرگ‌تر یا با پیوستن به مکاتب منطقه‌ای معماری در بازه‌های زمانی کوتاه به کار مشغول می‌شدند، به‌غایت رسیده باشد.^(۵)

فصل‌های پیش رو به نمونه‌های موردی جداگانه‌ای اختصاص دارند که چهار الگوی متفاوت را در به خدمت گرفتن هنرمندان نشان می‌دهند به‌نحوی که همه آن‌ها به دگرگونی‌های سبک‌شناختی تعیین‌کننده‌ای منتج شده‌اند؛ در رقه، شهر متقدم اسلامی در کرانه فرات (فصل ۱)، میل شاهانه بر خلق کلان‌شهری نو بود که با نیروی کار اجباری حاصل آمد. شکوفایی دمشق، پایتخت سوریه،

1- Variation

2- Architectural

در سده‌های میانه نتیجهٔ هجوم هنرمندان خیره‌ای بود که سنت محلی معماری را [در آنجا] و در دیگر ولایت‌ها دگرگون ساختند؛ این موضوع در بناهای یادمانی مسلمانان در شهر ماندگار بُصری نشان داده شده است (فصل ۲). در خصنکیف در کرانهٔ رودخانهٔ دجله (فصل ۳)، هنرمندانی با پیشینه‌های در حال تغییری که از آنجا گذشته بودند، مجموعه‌ای از بناهای یادمانی متنوعی را بر پایهٔ سنت‌های نواحی دوردست برپا کردند. و سرانجام جابه‌جایی هنرمندان در رقابت‌های سیاسی در امپراتوری‌های مملوکی و عثمانی (فصل ۴) گواهی است بر تأثیراتی ناپایدار که حاصل تغییر در مسیر شکوفایی سیاسی هستند.

یادداشت‌ها

۱. این دیدگاه در تک‌نگاری‌های من دربارهٔ سرامیک‌های تزئینی آناتولی، و معماری ملوکان مصر و سوریه نیز بیان شده است (ماینکه، ۱۹۷۶ و ۱۹۹۲).

۲. دربارهٔ مکاتب منطقه‌ای معماری در عصر ایوبیان، نک:

Terry Allen, *Five Essays on Islamic Art* (Sebastopol, 1988), pp. 91-110: "The concept of regional style".

برای دورهٔ بعدی، نک:

Michael Meinecke, "Mamluk architecture. Regional architectural traditions: Evolution and inter-relations," *Damascener Mitteilungen* 2, 1985, pp. 85-105.

۳. بناهای یادمانی تأثیرگذار جهانی توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده است. به‌عنوان نمونه، تحلیل‌های بی‌مانندی در یکی از مجلدات پیشین این مجموعه کتاب، قابل اشاره است:

Oleg Grabar, *The Great Mosque of Isfahan* (New York and London, 1990).

4. Creswell, *MAE I* (1952), p. 163.

۵. همان‌طور که در مجموعه‌ای از مطالعات دقیق و نقل‌قول‌هایی در یادداشت‌های فصل‌های آتی اشاره شده است؛ برای بررسی کلی هنرمندان مسلمان، نک:

Michael Meinecke, "Zur sogenannten Anonymität der Künstler im islamischen Mittelalter," in Adalbert J. Gail, ed., *Künstler und Werkstatt in den orientalischen Gesellschaften* (Graz, 1982), pp. 31-45.

Patterns of Stylistic Changes in Islamic Architecture

Local Traditions Versus Migrating Artists

Michael Meinecke

Translated by: Ali Asadpour

نقش هنرمندان در دگرگونی‌های سبک‌شناختی معماری، موضوع اصلی این کتاب است؛ چراکه همواره نسل مهاجری از هنرمندان و معماران در جستجوی مأموریت‌هایی چالش‌برانگیز در تمامی دوره‌ها گرد هم می‌آمدند. از این نظر، معماری اسلامی می‌تواند مبتنی بر انتقال تجربه‌ها از نو تفسیر شود. زیرا بیشتر تحلیل‌ها بر شکوفایی خطی سنت‌های منطقه‌ای معماری در جهان اسلام تمرکز دارند که نقش معماران و هنرمندان در آن بسیار ناچیز است. میثائیل ماینکه در این جستارها دانش موشکافانه خود در معماری اسلامی را به کار برده است تا دگرگشت آن را بکاود. ماینکه در چهار نمونه موردی، چگونگی دگرگونی در نیروی کار محلی (مانند جابجایی استادکاران خیره) را می‌کاود تا به تبیین دگرپرسی‌ها در شکوفایی معماری اسلامی بپردازد. در برخی نمونه‌ها، جابجایی هنرمندان از منطقه‌ای به منطقه دیگر پیامد رفتار یک حامی است ولی در دیگر نمونه‌ها، ناشی از ابتکار عمل خود استادکاران است. بیشتر اوقات این دو عامل باهم تعامل دارند تا بر خصلت بناها و تزئیناتشان اثر گذارند. بدون تردید شیوه‌هایی که ماینکه در این کتاب به کار گرفته، الهام‌بخش دیگران هستند تا با پیروی از رویکرد او به مطالعه مناطق و نواحی دیگر بپردازند.

ISBN: 978-622-6963-61-9

شهرسازی
معماری و
کتابخانه تخصصی هنر

اصالت و قیمت این کتاب فقط با هولوگرام اختصاصی «کتابکده کسری» تأیید می‌شود.